

ДИМИТЪР БЛАГОЕВ, СПИСАНИЕ „НОВО ВРЕМЕ“ И СТУДЕНТСКИЯТ ПРОТЕСТ ОТ АПРИЛ 1900 Г.

(Две неизвестни писма на Дядото)

ПЕТЪР ВЕЛЧЕВ

Димитър Благоев, както е известно, се установява в Пловдив през 1894 г. и прекарва в този град една значителна и плодотворна част от своя живот. Там пише редица от най-забележителните си съчинения и два пъти е избран за народен представител. Там, по поръчение на ЦК на БРСДП, в началото на 1897 г. той започва да издава списание „Ново време“ — месечен теоретичен орган на партията. Това става причина правителството на народняците да го уволни от службата му на учител по руски език в Пловдивската мъжка гимназия. Благоев обаче заедно със семейството си остава в Пловдив до края на 1902 г., а „Ново време“ не спира да излиза и остро да критикува политиката на буржоазните кабинети. От 1903 г. до смъртта си Дядото живее в София и редактираното от него списание продължава да се издава там чак до 1923 г., когато е спряно от дехетойонската власт след Септемврийското въстание.

Днес, когато се навършват 130 години от рождението на Димитър Благоев (1856—1924), имаме още един повод да се върнем към неговата дейност на редактор и народен трибун — въз основа на нов документален материал. Неотдавна в нашия семеен архив се намериха две неизвестни писма на Благоев до дядо ми по майчина линия Никола Василев (1874—1930). Датиращи от прехода между XIX и XX век, те хвърлят допълнителна светлина върху пловдивския период от живота на основоположника на научния социализъм у нас. От тях научаваме любопитни детайли около списването на „Ново време“, поддържането на рубриките в него, тежките материални условия, при които се печатат списанието и т. н. Ясно личи също така отношението на Д. Благоев към една революционна проява на българското студентство през онази далечна епоха... Но нека най-напред да дам кратки биографични данни за човека, комуто са адресирани двете новооткрити Благоеви писма, и да кажа няколко предварителни думи за неговите лични и делови контакти с редактора на „Ново време“.

Никола Василев Апостолов е роден в гр. Пловдив четири години преди освобождението на България от османско иго. Първите му трайни спомени са зверствата на отстъпващите башибозуци и черкези и триумфалното влизане в града на руските войски. Родителите му се развеждат рано. Останал при майка си, която се омъжва повторно, той още в детска възраст е принуден да работи като чирак, а по-късно, бидейки гимназист, дава уроци на други ученици, за да си изкарва хляба. С цената на големи усилия и материални лишения завършва основно, а през 1895 г. и средно образование в родния си град. Като ученик в гимназията овладява много добре руски и френски език. Чете с увлечение руска художествена и научна литература, а също така списания и книги, разпространяващи социалистическите идеи. Пряк ученик е на създателя на българската стенография Антон Безеншек, който преподава тази дисциплина в Пловдив. (През 1893 г. е отличен с медал и грамота, носеща личния подпис на Безеншек). След завършване на гимназията работи една година като първоначален учител в Пловдив.

През 1896 г., разполагайки с малки спестявания, Н. Василев заминава за София и се записва студент по физика във Физико-математическия факултет на Висшето училище (преименувано по-късно Софийски университет „Климент Охридски“). Там негови преподаватели са първите български професори по естествознание, учили в университетите на най-развитите по онова време европейски

страни, и основоположници на точните науки у нас. В студентската му книжка личат подписите на Атанас Тинтеров, Емануил Иванов, Спиридон Ганев, Антон Шоурек, Марин Бъчеваров, Порфирий Иванович Бахметиев, Никола Добрев, Пенчо Райков¹. Психология му е преподавал Иван Георгов, а френски език — Стоян Михайловски. През целия период на следването си Н. Василев същевременно работи като стенограф в Народното събрание, за да се издържа. Превежда от руски различни научни книги, пише статии по физика и астрономия.

Още преди да завърши Висшето училище, той е поканен от проф. М. Бъчеваров за асистент по астрономия и (както се вижда от едно негово писмо) приема предложението. Неизвестно защо обаче след дипломирането си през 1900 г. Н. Василев, вместо да избере университетското поприще, една година е шатен стенограф в Народното събрание. А в началото на учебната 1901/1902 г. по препоръка на проф. Ем. Иванов той постъпва преподавател във Военното училище и в продължение на близо двадесет години чете физика, аналитична и експериментална механика, електротехника, висша математика, аналитична геометрия, дескриптивна геометрия и стенография. Във Военното училище негов колега, а впоследствие и приятел е видният наш историк Юрдан Трифонов (1864—1949). От 1 април 1921 г. заедно с още единадесет преподаватели е освободен от длъжност поради реорганизация на Военното училище. От 1922 г. до края на живота си е учител в Софийското държавно механо-техническо училище. Умира скоропостижно, от сърдечен пристъп, на петдесет и шест годишна възраст. Обширен некролог за него публикува Физико-математическото дружество, на което той е един от основателите².

Н. Василев и Д. Благоев се запознават след пристигането на последния в Пловдив през 1894 г. Благоев създава социалистически групи в гимназията и в града. Н. Василев се включва в тези групи заедно със свои познати и приятели, между които е и неговият по-млад съученик, а впоследствие известен обществен деец, литературен критик, преводач и публицист Иван Г. Клиничаров (1877—1942). През тези две години в Пловдив между Благоев и Н. Василев се установяват по-тесни приятелски връзки, които продължават и след като дядо ми заминава да следва в София. През 1897 г., когато той е вече студент първа година във Висшето училище, Благоев започва да издава списание „Ново време“. Н. Василев става сътрудник, а впоследствие и разпространител на списанието в София. Статията му по проблеми на физико-математическата наука са подписани с инициалите „Н. В.“, което е обичайна практика и за епохата, и за списанието. Тези статии, общо деветнадесет на брой, са публикувани в „Ново време“, както следва: г. II (1898), кн. 12, с. 1137—1139; г. III (1899), к. 2, с. 236—239, кн. 3, с. 386—389, 4—5, с. 552—557, кн. 7, с. 815—817, кн. 8, с. 931—932, кн. 11—12, с. 1289—1298; г. IV (1900), кн. 3, с. 326—329, кн. 4, 453—459, кн. 5, с. 578—581; г. V (1901), кн. 1, с. 105. Понякога в една и съща книжка са поместени две, три или четири негови статии³.

Нагърбайки се с издаването на списание, Димитър Благоев очевидно е държал поне на първо време то да бъде колкото се може по-популярно сред най-широки кръгове от българската интелигенция. Неговата, тъй да се каже, програма-максимум през втората годишнина на „Ново време“ (1898) е изразена в писмо до Георги Киров: „Моето най-горещо желание, както и на всички ни, е нашето списание да отговаря на всички въпроси и да стои високо. Но за това се трябва адски труд, понеже сътрудниците са малцина. Толкоз интелигентни сили имаме, а не пишат. Навярно всеки си има своите оправдателни причини. Ще се мъчим да го караме и да го държим високо.“⁴ Съображенията на Дядото са съвършено понятни. В буржоазна България от края на века социалистическите идеи трудно си пробиват път. И затова те успешно могат да бъдат пропагандирани само от едно издание, което наистина „отговаря на всички въпроси“, вълнуващи младото все още българско общество. Въпреки че от основаването на БРСДП са изминали цели седем години и тя играе вече определена роля в живота на страната, Благоев изпитва трудности при поддържането на политическата рубрика на „Ново време“. В писмо до Георги Бакалов от същата 1898 г. той пише: „Покажи ми някоя, който да води „Политическия преглед““⁵.

¹ Запазени са, подвързани от самия него, стенографски записки на Н. Василев на лекциите, които е слушал, представляващи седем обемисти тома. Те имат определена стойност за историята на университетската наука у нас.

² Списание на Физико-математическото дружество в София, г. XVI, кн. I, октомври 1930, 1—3.

³ Колкото и да е странно, в издадената у нас справочна литература за Благоевото списание за статията на „Н. В.“ има само три препратки. Вж.: Показалец на списание „Ново време“ (1897—1923). Съст. Ел. Савова със сътрудн. на Ем. Прохаскова и Л. Панайотов. Изд. на БАН. С., 1950, с. 180, 184, 224.

⁴ Д. Благоев. Съчинения. Т. 20. С., 1964, 115—116.

⁵ Пак там, с. 105.

⁷ Литературна мисъл, кн. 6

Горе-долу същото, ако не и по-тежко е положението с материалите по естественонаучни проблеми. В писмо до споменатия вече Г. Бакалов редакторът на „Ново време“ още в първата годишнина на списанието (1897) отправя настоятелно искане: „Моля те, по естествознанието прати една статия. Без друго ще бъдат поместени. Аз именно такива статии търся.“⁶ Към тези думи на Дядото можем да добавим, че естественонаучната проблематика още дълго търси своето място на страниците на „Ново време“. През 1897 и 1898 г. излизат извадки от руска брошура върху дарвинизма, преводни материали за геологическото обяснение на потопа, кратки съобщения за технически и научни открития в чужбина и др. Собствени, български статии и научни съобщения почти липсват и това е съвсем обяснимо, като се има предвид колко малко са по това време у нас подготвените специалисти. Едва в края на втората годишнина се появява научнопопулярната статия на Н. Василев „Новите съставни части на атмосферата“ (Ново време, 1898, кн. 12).

А от началото на година III започва и редовна рубрика на списанието, озаглавена „Научен преглед“. Тя се открива със статия „Хипотезата на (? — П. В.) жизнения етер“ от д-р Г. Станчов, в което между другото четем: „Научната хроника, която ще следва редовно във всички наши идущи книжки, има за цел да държи читателите в течението на откритията и изнамерванията, като и на всяки (така! — П. В.) нови хипотези и идеи в науката, от малко или много голяма важност.“ Самият д-р Станчов има само още една статия в следващата книжка. (Ако се съди по темите на двете му статии, по начина му на изложение и по титлата пред името, той по всяка вероятност е лекар.) А рубриката „Научен преглед“ продължава до кн. 7—8 на 1901 г., като отсъства в някои книжки (2, 4, 6) на същата годишнина. Общо рубриката трае непълни три години (1899—1901) и има научнопопулярен характер.

Може да се каже, че за поддържането на рубриката „Научен преглед“ в списание „Ново време“ Благоев е разчитал най-вече на помощта и сътрудничеството на Н. Василев. През тригодишното съществуване на рубриката той публикува в нея най-много статии и научни съобщения. Повякога тя се състои само от негови публикации. Най-интензивно е сътрудничеството на Н. Василев през 1899 г. (12 статии) и през 1900 г. (5 статии). А освен това през 1900 г. там се появяват и две статии от брат му, шест години по-млад, също физик по образование, по това време още студент — Георги Николов (1880—1976)⁸. Твърде показателно е също така, че рубриката „Научен преглед“ престава да излиза именно през есента на 1901 г., т. е. по времето, когато Н. Василев постъпва като преподавател във Военното училище. Очевидно той вече не е имал достатъчно свободно време, за да сътрудничи на списанието, тъй като е трябвало да готви лекции (издадени по-късно на литопечат), да се занимава със създаване и оборудване във Военното училище на кабинет по експериментална физика, да чете научна литература по преподаваните от него дисциплини, с една дума, да се отдаде изцяло на своята професия.

Като се има предвид дългият период на сътрудничеството му в „Ново време“, съвсем логично е да се допусне, че кореспонденцията между него и Благоев е била доста по-обширна, но очевидно е изгубена и в момента разполагаме само с двете писма, които и предлагаме на вниманието на читателите. Това са открити пощенски картички, адресирани и двете по един и същ начин: „София, Господин Никола Василев, Студент по физико-математиката във Висшето училище“. Давам ги из съвременен правопис, като запазвам особеностите на езика на Благоев.

Драгий Василев,

Получих писмото ти. Днес получих от един студент една статийка за Бунзена⁹, из „Мир Божий“¹⁰. Тя е малка, та ако можеш да ми пратиш по-обстоятелствено нещо, ще бъде по-добре.

⁶ Пак там, с. 82.

⁷ *Ново време*, г. III, кн. 1, януарий 1899, с. 102.

⁸ Става дума за статиите „Предсказание времето по облаците“ (кн. 6) и (Изкуствен дъжд“ (кн. 10) на г. IV (1900) на списанието, подписани съответно с инициалите „Н-в“ и „Г. Н-в“.

⁹ Роберт Вилхелм Бунзен (1811—1899) е виден немски химик, автор на много ценни експериментални изследвания. Заедно с Кирхоф положил основите на спектралния анализ. Открил рубидия и цезия. Създател на апарати и прибори, които носят неговото име.

¹⁰ *Мир Божий* е месечно литературно и научно-политическо списание, издавано в Петербург (1892—1906). Ползува се с голяма популярност сред руската демократична интелигенция. От позициите на легалния марксистъм води борба с народничеството. Негови сътрудници са М. И. Туган-Барановски, Ж. П. Б. Струве, Н. А. Бердяев, П. Н. Милуков, М. Горки, А. И. Kupрин, И. А. Бунин, В. В. Вересаев и др. През април 1898 г. Ленин публикува в него рецензия за книгата на А. А. Богданов „Кратък курс по политическа наука“. След спирането му от цензурата излиза под името „Современный мир“.

в IX—X книга не ще може да се помести, но в XI—XII, които (така! — П. В.) пак двойна ще излезе, да, ще я поместя без друго¹¹.

Ако виждаш г. Рачева, подкани го да събере пари и прати, че голяма нужда се има!¹² Моля те, виж го и му кажи да побърза. Поздрави приятели[те]¹³.

Прими моите искрени благопожелания

твой Д. Благоев

Пловдив 1899 20/XI

1900 год. 26/IV

Драгий ми Василев,

Получих статията ти. Бездруго ще я поместя в тази, Априлската книжка¹⁴. Много ти благодаря за нея, както и за предишните¹⁵. Колкото за пари, то ще моля да пратиш, щом събереш, понеже от тая страна, както знаеш, много страдание (така! — П. В.). Тази година в София малко абонати има сравнително с миналите години¹⁶. Не знам, коя е причината — да-ли индиферентността или безпаричието, но във всякой случай, малко са записани¹⁷. Във вестници (столични) прочетох, че студентите се събудили от летаргическия сън, дано бъде в сериоз. Прими поздравления ми

твой Д. Благоев

Заслужава да обърнем особено внимание на предпоследната фраза. Какво има предвид Благоев? Главното политическо събитие от началото на 1900 г., разтърсило цяла България, са избухналите в североизточната част на страната селски бунтове срещу въвеждането на десятъка, довели до кръвопролитни сблъсъци на населението с армията и полицията, обявяване на военно положение в някои околии и пр., и пр. Всички вестници от това време са пълни със съобщения за протестни митинги и демонстрации, публикуват отворени писма на гражданството и т. н. Не остават равнодушни и видни наши писатели, като П. Ю. Тодоров, П. К. Яворов, К. Христов. А пък, ако става дума за студентски размирици, те траят цяло десетилетие — от убийството на Алеко Константинов

¹¹ Н. Василев се отзовава на Благоевата молба и статията му за Бунзен е наистина „по-обстоятелствена“. Тя заема десет страници с дребен шрифт на списанието и е публикувана по повод смъртта на големия немски учен (11 август 1899). Вж.: *Ново време*, г. III, кн. 11—12, ноември и декември 1899, 1289—1298.

¹² Рачев, по всяка вероятност студент, е навярно някой от хората, на които Благоев разчита за набиране абонати на списанието. Още от самото си начало „Ново време“ изпитва значителни материални затруднения. Това е постоянна тема на голяма част от кореспонденцията на Благоев. Вж. например писмата му от 1897—1900 г. до К. Бозвелиев от Казанлък. (Д. Благоев. Съчинения. Т. 20. С., 1964, с. 84, 92, 95, 112, 123, 169, 179).

¹³ Трудно е, разбира се, да се каже с точност кои общи познати и приятели в София има предвид авторът на писмото. Би могло обаче да се предположи, че става дума за членове на социалистическата група на Благоев в Пловдив, които през 1899 г. са вече в София, или пък за разпространители в столицата на „Ново време“.

¹⁴ Става дума за статията „Слънчевото затъмнение на 15 май т. г.“, в която с помощта на астрономически изчисления се предсказва настъпването на пълно слънчево затъмнение през следващия месец. Вж.: *Ново време*, г. IV, кн. 4, април 1900, 453—459.

¹⁵ Благоев има предвид статиите на Н. Василев „Преобразование на Юлианския календар“, „Новия елемент Victorium“ и „Температурата на океаните“, публикувани в: *Ново време*, г. IV, кн. 3, март 1900, 326—329.

¹⁶ От последните две изречения на Благоев става ясно, че Н. Василев не само е сътрудник на „Ново време“, но набира и абонати на списанието в София (най-вероятно между своите състуденти във Висшето училище) и се занимава с тази дейност от доста време. Оттук още веднъж следва, че разменените между него и Д. Благоев писма са били много повече от пощенските картички, които публикуваме по-горе.

¹⁷ За да приключим с въпроса за материалните затруднения на Благоевото списание, трябва да добавим, че действащият до онова време в княжеството закон за безплатно пренасяне по пощата на „чисто научните и духовните списания“ не се е разпростирал върху сп. „Ново време“. За своите постъпки по този въпрос пред съответните власти Благоев споменава в писмата си до Г. Бакалов и К. Бозвелиев (Д. Благоев. Съчинения. Т. 20, с. 82, 83). Протестите му, изглежда, са останали без резултат.

(1897) до затварянето на Университета (1907), което е реакция на властта именно спрямо тези размирици и има за конкретен повод освиркването на княз Фердинанд. Благоев обаче изрично подчертава, че студентите най-сетне са се „събудили от летаргическия сън“ и дори свързва с това събуждане известни надежди. Налице е следователно някаква по-сериозна, по-организирана акция, за която той е научил от столицната преса.

Имаме всички основания да смятаме, че визираното от Д. Благоев събитие е станало на 23 или 24 април 1900 г. (едни вестници сочат първата, а други — втората дата) и се е изразило в протест на студентите от Висшето училище, приет на общо събрание. Органът на опозиционната тогава Народна (народняшка) партия под заглавие „Студенческо събрание“ излиза със следното съобщение: „Четем в „Български търговски вестник“: „Почти всичките студенти от всичките факултети на тукашното висше училище са имали вчера (23 апр.) събрание в хотел „Свобода“. След като били изслушани речите на няколко студенти, събраните решили да протестират против незаконните постъпки на сегашното правителство, без обаче да дадат на тоя протест никакъв партизански отенък.“¹⁸

Няколко дена по-късно друг опозиционен вестник, органът на Демократическата партия, отива още по-далеч и публикува пълния текст на протеста, състоящ се от преамбул, десет точки и заключения. Тъй като събитието, доколкото успях да установя, изобщо не е популярно в нашата историография, струва си да приведа един по-дълъг цитат: „Като взимаме пред вид всички досегашни изнасилвания на народните правдини в съвкупност с престъпните посегателства на днешното правителство, клонящи да погребат основния ни закон, **НИЕ ВИСОКО ПРОТЕСТИРАМЕ**: 1. Против унищожението основата на нашия обществен организъм — самоуправлението на общината. 2. Против неконституционното съставяне на кабинетите. 3. Против пълното незачитане на народния суверенитет. 4. Против прескачане границите, в които е поставена върховната господарствена власт от основния закон. 5. Против дескредитирането законодателната власт с постоянното изменение на законите и с изнасилването им, вършено от горе. 6. Против унищожението самостоятелността на съдебната власт с постоянни уволнения и местения на независимите съдии. 7. Против масовото гонение на народните учители. 8. Против най-съсипателният данък — десетъка, който предизвиква настоящите вълнения, краят на които не може да се предвиди. 9. Против ограничението свободата на публичните събрания по заповед от короната. 10. Против обявяването във военно положение североизточната част на България.

В заключение, изпращаме най-горещи поздрави на смелите застъпници на народните правдини. Нека симпатизите, които целият български народ изявява към обявените във военно положение околи, да им послужат за морална подкрепа в неравната борба.“¹⁹

Както се вижда, протестът има конкретен, целенасочен и в известен смисъл програмен характер. Основният му патос е антмонархичен, в защита на Конституцията и изразява солидарност с разбунтуваните селяни. Публикувайки протеста, вестник „Пряпорец“, макар и опозиционен, намира за нужно в бележка на редакцията да окачестви събитието като „дързост“, „тежко обвинение в общи фрази“ и пр. Органът на Демократическата партия няма нищо против да изнася факти, изобличаващи политиката на радослависткия режим, но иска все пак да запази известна „мярка“, т. е. да остане на охранителните позиции. Няколко десетилетия по-късно на същите позиции застава и проф. Михаил Арнаудов в своята История на Университета. Нещо повече, макар и да се занимава твърде подробно със студентските вълнения през периода 1897—1907 г., той дори и зб не обелва за споменатото по-горе събитие. В своето подробно хронологично разглеждане на студентските размирици, обхващащо цяла глава от неговия историографски труд, той старателно заобикаля годината 1900, при което естествено не става и дума за селските бунтове срещу десетъка²⁰.

Ето защо още по-силно впечатление прави бързата, почти светкавична реакция на Димитър Благоев. Казвам „светкавична“, защото в момента, когато пише своята картичка, той навярно е разполагал само с информация за протеста, а едва по-късно се е запознал със самия текст (вестник „Пряпорец“ го публикува чак след една седмица). На фона на разтърсваната от масово на-

¹⁸ Мир, г. VI, бр. 815, 25 април 1900, с. 2. Естествено не мога да твърдя, че Благоев е чел именно този вестник, но това е напълно възможно. Неговата картичка е датирана 26 април, а плодливското ѝ пощенско клеймо е 27 април.

¹⁹ Пряпорец, г. II, бр. 100, 30 април 1900, с. 3.

²⁰ М. Арнаудов. История на Софийския университет Св. Климент Охридски през първото му полувековие. 1888—1938. С., 1939. Университетска библ. № 201, 209—228.

годуване и окървавена от въоръжени стълкновения страна, студентската акция е събитие явно второстепенно, и все пак Благоев не е пропуснал да го отбележи, да изрази отношение. Своята гражданска и политическа чувствителност Дядото проявява в лаконична форма, с едно наистина патриархалско великодушие и доза скептицизъм: „дано бъде в сериоз“.

А тук има и нещо друго. Репликата на Благоев прибавя един интересен нюанс в общото му отношение към проблема за студентската младеж, за нейните настроения, критицизъм и възможности за революционни действия. По това време Благоев проявява несъмнен интерес към този проблем. Достатъчно е да си спомним, че през същата година той публикува в списанието си отворено писмо до „Ново време“ от трима български студенти в Берлин (Стр. Дочков, В. Иванов и Ст. Михайлов) по повод селския бунт в Тръстеник²¹. А през следващата година сам пише две пространни статии. Първата е посветена на студентските демонстрации в Харков, Петербург и Москва, започнали на 19 февруари 1901 г. във връзка с кръглата годишнина от отменяне на крепостното право в Русия²². Втората разглежда писмения протест и митинг на софийските студенти по повод решението на аласта да се ознаменува 25-годишнината от Априлското въстание с полагане основите за паметник на руския цар Александър II. Според Благоев студентите протестират съвсем основателно, защото въстанието е „дело народно“, а поставянето на паметника е „частно дело на политиканстващата буржоазия“²³. Благоев не пропуска случая да пише дори за ученическата стачка в Пловдив²⁴.

Като имаме предвид всички тези факти, някак странно е, че за протестното студентско събрание в столичния хотел „Свобода“ през април 1900 г. Дядото не споменава нищо на страниците на своето списание, а там, както знаем, той не се бои да пише или да помества и по-страшни неща. (Нищо не откриваме по този повод и в запазената му днес кореспонденция.) Но ето че най-сетне разполагаме с документ, от който недвусмислено се вижда, че той не е останал равнодушен и към едно дребно наглед, но симптоматично обществено събитие, и благодарение на неговата кратка реплика ние можем днес да възстановим това събитие, да го изворим от праха на историята. Това, което по едни или други причини Благоев не е направил в печатна статия, той все пак е направил — макар и в частно писмо.

ПРОИЗВЕДЕНИЯТА НА ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ В РУСКИЯ И СЪВЕТСКИЯ КУЛТУРЕН ЖИВОТ

ДИМИТРИНА МИХАЙЛОВА

Известно е¹, че през целия си живот Пенчо Славейков проявява нескрита симпатия и интерес към Русия, към проблемите на руския живот, литература и култура, към руския народ и поддържа връзки с редица руски общественици и слависти. Нееднократно той прави изказвания по обществено-културни въпроси на руската действителност, по редица явления и факти от руската лите-

²¹ *Ново време*, кн. 5, май 1900, 559—562.

²² *Ново време*, кн. 4, април 1901, 447—460.

²³ Пак там, кн. 6, юний 1901, 707.

²⁴ Пак там, кн. 6, юний 1900, 731—733.

¹ Вж.: Г. Бакалов. Пенчо Славейков в Москва. — В: Избрани произведения в четири тома. Т. I. С., 1963, 192—198; В. Велчев. Пенчо Славейков и руската литература. — Известия на Института за българска литература при БАН, кн. 7, 341—366; Г. Веселинов. Неговата любов към Русия. — Народна култура, бр. 17 от 23 април 1966; И. Захариева. Связи Пенчо Славейкова с Русия, с руската литература и културой. — Год. на СУ „Климент Охридски“, Фак. по слав. филологии, 72, 1982, № 2, 79—132; С. Каролев. Жрець-воин. С., 1976, т. 1, 2; Г. Константинов. Пенчо Славейков и Русия. — В: Нашите учители, С., 1959, 95—102; Ст. Михайлова. Пенчо Славейков за руските писатели и руската литература. Бележки и замисли. Непубликувани материали. — Литературна мисъл, 1966, кн. 2, 41—48; Пенчо Славейков, П. К. Яворов, П. Ю. Тодоров в спомените на съвременниците си. С., 1963, 3—241.